

Ékszerdobozba zárt én-képek

Kiss Noémi: *Rongyos ékszerdoboz. Utazások Keleten.*
Magvető Könyvkiadó, Budapest, 2009

A *Rongyos ékszerdoboz* kényszer-effektus. Arra késztet, hogy elővegyem a térképet, a bőröndöm. A kötet utazást jelenít meg földrajzi térben és lelki síkokon egyaránt. Utazás a nő pszichikai világában, menekülés és újrakezdés, a saját lélek rajzán keresztül az egész világ működésének meghatározási kísérlete. Műfajilag az esszé, a napló és az útleírás keveredik, összefüggő egészként foghatjuk fel a kötetet, és külön-külön is értelmezhetjük a szövegeket.

Valóságos és/vagy fiktív utazásokon veszünk részt, monarchiabeli és mai útikönyvek vezetnek bennünket, hol megerősítésként, hol pedig az addig leírtak cáfolatával találkozunk. Az utazások előtti olvasmányélmény sokszor csak mondattörédekben jelenik meg, és utal az előzőleg összegyűjtött idegen tapasztalatokra és a személyes élményekre: „Mondják, volt egy durcás nép tőlünk délkeletre...” (40). „A krónikák úgy tartják...” (42). „Régi könyvek pedig azt tanácsolják...” (54–55). „A századfordulón azt írták...” (74). „Hiába kerestük a leírások helyszíneit...” (84). Azonban sok esetben kiderül, hogy a tényszerűen felvázolt útikönyvi leírások mégsem az igazságot közvetítik, az igazság a képzeletben él, a fantázia sokszor közelebb áll a valósághoz. „Semmi sem úgy volt, mint a Kelet-Európáról szóló könyvekben. Hanem mint a határtalan képzeletben” (50). Előfordul az is, hogy nem csupán mondattörédékek utal a forrásra, hanem egész szövegrészletet (egy 19. századi osztrák utazó jegyzeteit) emel be a szerző. Az olvasó úgy érezheti, egy modern útikönyvet tart a kezében: a korábban megírt útikönyvek esszenciáját, a kiválogatott élményeket, igazolást vagy cáfolatot az előrevetítetttről, az évtizedek, évszázadok változásainak számbavételét. Egyszerre múltbéli és jelenben játszódó utazás, ahol a múlt megszűrve és ellenőrizve rajzolódik ki előttünk.

A mű komplex útikalauzként való meghatározásakor azonban zavart okozhat a túlzottan személyes hangnem, azok az élmények, amelyek a megélőjén kívül senkinek nem jelentik ugyanazt, az utazótársak sem veszik észre sokszor az elbeszélő által kiemelt részleteket és mélyen átélt helyzeteket, amelyek különös embert mutatnak be: az utazó, a kereső ember, a kereső nő képe bontakozik ki fokozatosan, titkolt, mégis sokat sejtethető szemléleti világával. A kötet szerkezeti szinten törést mutat: az első négy fejezet még hasonló szerveződési elven alapul, ritmikusan haladva, ténylegesen egybefüggő történetként olvashatjuk, mintha egy körutazás naplóját tartanánk a kezünkben. Az ötödik elbeszélés (*Az angol iskola – Emlékpanelek*) azonban megakasztja ezt a ritmikus sort: az eddigi földrajzi és történelmi utazások után az elbeszélő emlékei között barangolunk. Mintha nagyítót tartanánk az eddigi fejezetek fölél, és a nemzetek története jelenne meg lebontva egy személyes, egyéni tragédián keresztül. A társadalom szintjén az elmúlás, a kopás, egy nép, kultúra elveszése, semmivé foszlása helyeződik szembe az egyes ember életének elmúlásával. A végeredmény ugyanazt a benyomást kelti bennünk: a dolgok végességének megtapasztalását, mielőtt megfejthettük volna őket, az értékek kicsúszását a kezeink közül, még mielőtt valóban megcsodálhattuk volna. Csak az emlék marad, de az emlék kérdése is csak félelmet kelt: az emlékezés–felejtés párhuzamos volta, az éles emlékképek fakulása az idő nyomásának hatására gyomorszorító félelmet kelt az elbeszélőben és az olvasóban. Az utolsó két fejezet ismét visszatér a földrajzi távlatok bejárásához, az elbeszélés azonban sokkal érezhetőbben hordozza magában a személyes élmény elbeszélési vágyát, mint a földrajzi, történelmi, társadalmi bemutatás igényét.

A történetek egyenként is olvashatók lennének, a felállított sorrendnek mégis nagy a szerepe. Csoportos utazással indít, az elbeszélés módja is csoportos élmény bemutatására törekszik, majd a törésként értelmezhető elbeszélésben megjelenik a magára maradt utazó, akinek bár még jelen van a társa, mint kísérő, mankónál többet semmiképpen nem jelent, a nagymama halála jelenti az idő eljöttét, a kényszert, hogy belássa az utazó: egyedül van, és mindig is egyedül volt.

Az egyedüllétre gyógyír az utazás. Elindulni és keresni, tényleg egyedül vagyunk-e, majd rádöbenni, a világ minden pontja tele van magányos emberekkel, akármilyen irányba is haladunk, csak tükröket tartanak elélnk nálunk sokkal magányosabb emberek, akiknek sikerült belenyugodniuk az egyedüllétbe, és boldognak tűnnek.

Az utazás keresés: a tapasztalt és az elképzelt keresése, kiút a mozgás nélküli világból. Menekülési kényszer, próbálkozás a problémák fizikai távlatokkal való leküzdésére. A mozgás viszont nem biztos, hogy előre-

haladás: „Csak úgy tűnik, mintha előre haladnánk, de valójában visszafelé megyünk” (8). A visszafelé haladás nem csak a hátrafelé haladásra, a mélységekbeni irányra is utalhat. Ugyanígy a haladás létezése is megkérdőjeleződik, bizonytalanná válik az oldalakon át tényként kezelt mozgás: „mintha el sem indultunk volna. El sem indultunk?” (8). Az utóbbi mondat utalhat a leírás további részének fiktív voltára, mivel a történet itt nem zárul, az azonban nem derül ki, valós, avagy képzelt utazás részesei vagyunk-e.

Minden egyes útleírásnak egy-egy város, falu az úti célja, a legfőbb tapasztalatokat viszont az odáig vezető úton szerzi az elbeszélő – a cél elérése sokkal inkább megpihenés, belenyugvás abba, hogy megkaptuk, amiért küzdöttünk, még ha nem is olyan, amilyennek elképzeltük. Az utazó-elbeszélő minden egyes állomáson ugyanazokat a dolgokat veszi számba, mint egy listán pipázgatva a megtalált, összehasonlított dolgokat: emberek, házak, templomok, piacok, helyi tömény italok, emlékművek, szobrok, temetők kerülnek nagyító alá. Hangulatokat, életérzéseket vizsgálva halad a földrajzi térben, egyre mélyebbre merülve saját lelkivilágában.

A múlt és a jelen, a természet és a civilizáció összeütközéseiről különös képet kapunk: „Coca-Cola felirattal van kitapétázva a fal” (13), pofátlan képeket festenek a kocsmákra, „melyek nem veszik figyelembe az itteni világ régi, kopott fényét” (13). „A patakokban fel sem tűnik majd, hogy ott jártunk” (14), flakon, szalvéta és műanyag evőeszköz egészíti ki az addig autóabronccsal, porcelánbabával, műanyag krisztussal keretezett tájat, mindemellett a pataokban ázik a „rongyos élet” is, melyet szívárványszínű nejlonzacskók halmaza fog körbe. Egy groteszk kiállítóteremnek tűnik a patak, ahol a kompozíció bővítése szinte kötelesség, a szegény csak zárójelben, halkán húzódik meg a sorok közt.

A jelen és a múlt közötti szélsőséges ellentétet rajzolja meg a narrátor abban az utcában, amelynek két vége között több évtizednyi különbség figyelhető meg: szupermodern, kicsempézett garáztól indulunk, s a sárral tapasztott ház előtt elhaladva, a korhadtt fenyőből készült faviskóig jutunk. Az épületeken keresztül a lakók és életkörülményeik kerülnek felvázolásra.

A kötet alcíme *Utazások Keleten*, földrajzilag behatárolt az utazási tér, Kelet-Európa országaiba látogatunk, a kelet érzése viszont erősen keveredik Közép-Európáéval, ennek oka a monarchiairodalom jellegzetes mozzanatainak halmozása: homályos pohár; a valóság tejüveg mögé bújik; ágak, mint tejszó mártott gyökerek; misztikus köd; sűrű fehérség. A sár, fű és folyondár képzetköre szintén jelentős szerepet tölt be, a mindent elnyelő, sötét, ragadós sár, a megfojtó, benövő és eltakaró fű és folyondár, a tehetetlenség motívumai, a halál előképei. Ehhez kapcsolódik a temető-kul-

tusz, amely a közép-európai irodalomban szintén frekvenciált témaként él, a történetekben mint park vagy érdekes városi látványosság jelenik meg.

Az utazás megismerés. A valódi megismerés azonban kiábrándít. Kiderül, hogy a világnak nem csak képeslap-arca van, s amikor teljesül a vágyunk, hogy belessünk a kulisszák mögé, a siker csalódottságot vált ki belőlünk. Az újságpapírral eltakart ablakok, amelyek az elveszett tárgyak helyét takarják, a tájleírások, amelyekben csupán „alkatrészek” az emberek, akik „hallgatni szeretnek akkor is, ha beszélnek”, kiábrándítanak talán jobb lett volna meg sem találni ezeket az arcokat.

Több elbeszélésben megjelenik a renoválás motívuma, a *Néprenoválás* című fejezetben embercsoporton történik a restauráció, miután az óváros épületeit sikerül helyreállítani: „Romániában tényleg visszarakták a kirakatba egy népet, akiről azt hitték, eltűntették.” (50); a *Rongyos ékszerdobozban* pedig „Próbálják felállítani a régi reneszánszt” (91), de a gondolat végén csalódnunk kell a restaurációban: „Ez úgyis csak másolat lesz, annyira nem mozgalmás, és annyira nem humanista, mint az eredeti” (91–92). A restaurációról kiderül tehát, hogy csak értékpótló, még csak meg sem közelíti a valódi értéket. A kötet alapgondolata fejeződik ki a renoválás hiányosságában, főlegességében: meg kellett volna őrizni a házakat, szobrokat, népeket, kultúrákat – az ilyenemű értékvesztéseket lehetetlen felújítással helyrehozni. Emblemikus példája az értékpótlás lehetetlenségének a romániai emlékmű, amelyet nem lehet tovább rekonstruálni. A félig fa-félig beton szobor a természet rendjébe való beavatkozás lehetetlenségét emeli ki, újra a végesség, az elmúlás motívuma kap szerepet.

Ugyanez az emlékmű indít egy elgondolkodtató képzeletbeli láncreakciót: a fát kivágják, papírt készítenek belőle, a papírból könyvet kötnek, amelybe új mondatokat találnak ki a történelemtől. Ugyanazt a gondolat-sort vezeti le, mint Danilo Kiš: „A történelmet a győztesek írják. A szájhagyományt a nép teremti. Az írók fantáziálnak. Bizonyos csak a halál.”¹ Az emlékmű jelentésartalma tehát úgy fog megmaradni, ahogy valaki leírja. Lehetőségként felmerül a fa azonnali tűzhalála is, így az egyetlen haszon, a meleg lesz az, amit a fa adni tud, a múlt megsemmisül az égés ideje alatt, a füsttel és a hamuval elszáll.

Mindkét esetben az emlékezés csődjéig jutunk: hamis igazságok, torz emlékek között lépkedünk, a történelemnek se hihetünk, az is hamis, hiábavalóvá válik az igaz keresése.

A keresés motívuma szempontjából új értelmezést kaphat a mű, az egyén világban való helyének keresése, emberként, utazóként, nőként való

¹ Danilo Kiš: *A holtak enciklopédiája*. Forum, Újvidék, 1986

szerepünk megfejtése bontakozik ki. A női lét kérdései az utolsó három elbeszélésben hangsúlyozódnak leginkább, *Az angol emlékkiskolában* és a *Geográfiai ficamban* az egyedülálló, szabad és erős nő képe realizálódik, a nő egyedül dönthet sorsa alakulásáról, s bár ez olykor már tehernek tűnik, mégis megkönnyebbülést érzünk, miután a záró elbeszélésben (*Fickók*) egy olyan romániai falu társadalmi problémáiba nyerünk betekintést, ahol a szülő még mindig korlátlan hatalommal rendelkezik gyermeke felett, s inkább „elfickósítja” lánygyermekét, minthogy az vegyes házasságba bocsátkozzon. Súlyos ellentét feszül a két megjelenített nőtípus között: a 21. századi városi nő akárhogy keres, nem talál férjet, lehet, ha találna, se menne férjhez, míg a falusi lány hiába látja a szerelmet és a lehetőségeket, nem választhat mégse szabadon.

A címadó esszé az, amely a kötet műfaját leginkább segít behatárolni. Az úti cél Lemberg, a tartomány, amely „kopott ékszerként csillog Európa egyik elfeledett szegletében” (73). A várost keresni kell, „egy ékszerdobozt keresünk” (76), s ha sikerül megtalálni és felnyitni, csodás kincsek kerülnek birtokunkba. Az ékszerdobozt ellentétes jelzőkkel illeti az elbeszélő, ezzel is utalva a fogalom elvontságára és komplexségére: „minimum két-színű, de inkább ezer. Pazar és szürke, szmogos és új, csillámló és romos” (78). Sokatmondó a valódi ékszerdobozzal összehasonlított ékszer-város: „mehúzódik, keresni kell, rálelni, felfedezni. Mint egy női budoárban az ékszeres dobozt. Csak lassan kinyitni, nézegetni, úgy, hogy a rejtély benne maradjon, és a nyitogatás célja is titkos legyen” (82).

Az ékszerdoboz tehát mindent elmond, minden titkot feltár, mindent óvatosan, nőiesen. A doboz megvédi az ékszereket a porosodástól és a kopástól, helyette ő kopik és rongyolódik. A nő ékszerdobozában benne vannak emlékei, szerelmei, csalódásai, benne van a családja, a múlt apró darabjai. Nem nyitja fel akárkinek, nem engedi, hogy bárki egyszerűen beletúrjon. Az ékszerdoboz a nő lelke, az elbeszélő különféle kincseit és félelmeit zárta bele: az utazás szépségeit, a kiábrándító valóságot, a világ magányos embereit, a saját magányát, vágyait, emlékfoszlányait. A doboz, mint egy biztonságos kis széf próbál ellenállni az idő okozta felejtésnek, porosodásnak és kopásnak, s rongyosságában is csillog annak, aki tudja, mit rejtettek bele.

A kötet késztetés a keresésre, az utazásra. Egyszerre merülés, süllyedés és felbukkanás a víz alól, lélegzetvétel, számbavétele az eddigieknek. Csomagolás és indulás valami új felé.